

*М. М. Стенура,
аспірант, асистент кафедри фінансів,
Державний вищий навчальний заклад "Київський національний
університет імені Вадима Гетьмана"*

ФАКТОРИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ПОДАТКАХ

У статті досліджено категорії "невизначеність" та "ризик" у теорії оподаткування; аналізуються різні точки зору з питань ризикології; пропонується групування факторів невизначеності та систематизація чинників, що визначають податковий ризик; наголошується на необхідності теоретичного обґрунтування факторів ризику для підвищення економічної ефективності податків.

The article is devoted to the category "uncertainty" and "risk" in the theory of taxation; analyzed different perspective on the theory of risk; proposed grouping and ordering factors of uncertainty that determine the tax risk; emphasizes the need for theoretical study of risk factors for improving the economic efficiency of taxes.

Ключові слова: податки, податкові фізики, невизначеність, фактори та джерела фізику.

ВСТУП

Розвиток сучасної податкової системи в Україні характеризується значною кількістю податків і обов'язкових платежів, яка формально, тобто законодавчо, є досить логічною і має відповідати основним принципам: фіскальної достатності, економічної ефективності та соціальної справедливості. Але сучасна практика реалізації зазначених принципів породжує ряд ризиків як на макро-, так і на мікрорівні. У теорії ризикології виділяють декілька близьких, але не тотожних за змістом категорій — "невизначеність" та "ризик". Розмежування цих понять є принциповим аспектом розгляду термінології. Існують підходи, що невизначеність є фундаментальною характеристикою ризику [1, 13]. Інші вважають, що невизначеність і ризик характеризується тим, що ймовірність настання невідомих подій не встановлена [18, с. 9]. Невизначеність є характеристикою недостатньої забезпеченості процесу прийняття рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації. У поглядах на співвідношення понять "ризик" і "невизначеність" основоположник інформаційного підходу Ф. Найт використовує термін "ризик", коли відомий розподіл випадкової величини, за допомогою якої моделюють ризикову ситуацію. Слово "невизначеність" Ф. Найт пропонував використовувати у випадках невизначеності результату і розподілу ймовірностей. "Невизначеність слід розглядати в сенсі радикально відмінному від добре знайомого поняття "ризик", від якого її раніше ніколи належним чином не відрізняли... Стане зрозуміло, що вимірювана невизначеність, або власне "ризик" ... настільки далека від невимірної невизначеності, що по суті взагалі не є невизначеністю" [14, с. 12—

28]. Даний підхід розкриває сутність "ризик" як кількісної міри "невизначеності", що породжує цей ризик. Ми погоджуємося з даним поглядом.

У економічному сенсі розповсюджене судження про ризик як можливості загрози чи невдачі. Деякі економісти в сутності ризику вбачають можливість відхилення від мети, заради якої приймалося рішення. Ряд дослідників визначили ризик як дію по зняттю невизначеності, інші дослідники вважають, що ризик — це ймовірність збитку або ймовірність можливих втрат, або одержання доходів, нижчих за ті, які розраховували. Найчастіше ризик проявляється у вигляді фінансових втрат. Багато з авторів звужують поняття економічного ризику до мікрорівня, до ризику підприємницького. Із цим можна погодитись лише частково, бо економічні відносини, зокрема фінансові, не тільки на мікро-, але й на макрорівні в цілому є вірогіднішими, що пов'язано з безліччю суперечностей і невизначеностями, особливо в сучасних умовах розвитку інформатизації, глобалізації та віртуалізації явищ та процесів у ринковому економічному середовищі. Тому розгляд таких понять, як "ризик" та "невизначеність", є досить актуальним і потребує всебічного дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Для розуміння сутності неоднозначного та складного поняття податкового ризику та невизначеності розглянемо фактори (чинники), джерела формування, їх види та згрупуємо їх для забезпечення ефективного управління ними.

Саме тому метою даної статті є:

— дослідження категорії "невизначеність" та "ризик" в теорії оподаткування, теоретичне обґрунтування факторів ризику;

— групування факторів невизначеності та систематизація чинників, що визначають податковий ризик для підвищення економічної ефективності податків, повного і своєчасного забезпечення різних рівнів бюджетів країни і цільових фондів податками та обов'язковими платежами, з одного боку, і розвитку адекватного економічного середовища — з іншого.

РЕЗУЛЬТАТИ

Існуюча література характеризується неоднозначністю трактування ризик, властивостей і елементів ризику, у розумінні його змісту, співвідношення об'єктивних і суб'єктивних сторін. Вітчизняні науковці В. М. Суторміна, В. М. Федосов і В. А. Андрущенко наголошували, що без категорії ризик "вирушати в плавання по ринковій економіці" немає сенсу [16, с. 51]. Це ще раз доводить актуальність і важливість розгляду всіх наукових засад ризикології в податках. Також вірно зазначає російський науковець В. М. Танаєв, який розглядає ризик "як фундаментальну, стрижневу економічну категорію ліберального суспільства, основною умовою існування якого є вільний ринковий механізм" [17, с. 8—35].

Науковці Лук'янова В. В. та Головач Т. В. розглядають "ризик не тільки як небажану ознаку невизначеності майбутніх подій, а й як джерело позитивних, прибуткових можливостей" [13, с. 20], тобто виокремлюють два типи ризиків: ризик-негатив та ризик-позитив. Вони вважають, що першого потрібно уникати, а на другий виважено погоджуватися, бо він є носієм потенційного позитивного результату. Отже, "управління ризиком полягає не лише в його уникненні (що не завжди можливо), а й у зміні середовища та цілей системи з метою спрямування її загальної схильності від ризиків-негативів до ризиків-позитивів. Оскільки сукупність ризиків є системою, уникнення одного ризику може активізувати схильність до іншого, прийняття ризику-позитиву може зумовити виникнення ризику-негативу. Тому необхідне інтегроване, цілісне управління системою ризиків" [13, с. 20]. З даним підходом можна погодитись. Якщо ризик розглядати з трьох сторін: як ризик-загрозу, ризик-можливість та ризик-невизначеність, то він потребує не мінімізації, а оптимізації.

Розмаїтість думок про сутність ризику пояснюється, з одного боку, багатоаспектністю цього явища, недостатнім використанням його у реальній економічній практиці й управлінській діяльності, практично повним його ігноруванням в існуючому законодавстві (те саме стосується і ризику в оподаткуванні), хоча ми дотримуємося точки зору, що ризик є базовою категорією права. А з іншого — це явище має інколи протилежні реальні основи: "філологи визначають ризик як можливість чогось небажаного (наприклад, втрата), економісти — як можливість відхилення фактичного результату від запланованого, статистики уточнюють: ймовірність настання визначеної небажаної події. Отже, ризик — це невизначеність щодо можливих втрат, тобто передбачуваного (независимого) скорочення вартості внаслідок реалізації загрози, що їх спричинила. Ризикованість — умова, яка може створити або збільшити (зменшити) можливість втрат" [13, с. 20].

Рис. 1. Види невизначеності в оподаткуванні

Як показує виконаний нами аналіз, такий стан теоретичного та методологічного рівня розробок у цій сфері обумовлений наявністю невіршених питань, одним із найважливіших з яких, на нашу думку, є відсутність єдиного, загальноприйнятого підходу до визначення поняття "податковий ризик", а також його складу, чинників, що його обумовлюють. Треба відмітити, що для можливої математичної (кількісної) оцінки будь-якого ризику необхідно хоча б класифікувати та згрупувати всі фактори, які впливають на дану невизначеність, виявити вплив та взаємозв'язок цих факторів між собою і відповідно на результат дослідження.

Серед вітчизняних вчених питання філософії ризикології, сутності, логіки походження поняття та характеристик економічного, зокрема і податкового ризиків, найбільш точно і широко представлене в роботах В. В. Вітлінського [2, 3, 4, 5], М.С. Клапків [12], О. М. Тимченко [5]. Еволюція підходів до визначення цих понять, їх характеристик та особливостей подані в працях В. М. Гранатурова [6, 7, 8], І. Б. Ясенової [8], О. М. Десятнюка [9, 10, 11] та інших. Автори серед ризиків, їх характеристик та особливостей подані в працях В. М. Гранатурова [6, 7, 8], І. Б. Ясенової [8], О. М. Десятнюка [9, 10, 11] та інших. Автори серед ризиків, також найхарактернішою виділяють невизначеність. Дана характеристика дозволяє оптимізувати на практиці процеси керування і регулювання ризиків, лише враховуючи її об'єктивні та суб'єктивні сторони. У свою чергу для можливості визначення впливу ризиків у оподаткуванні на фіскальну ефективність та соціальну справедливість податків, на нашу думку, необхідно більш детально зупинитись на невизначеності, яку можна розділити на певні підвиди: недостовірність, неоднозначність та невідомість (рис. 1). За запропонованою схемою можна визначити види невизначеності в оподаткуванні.

Недостовірність в оподаткуванні означає, що наявна інформація не відображає реальний стан справ про платників податків, розмірів отриманих ними доходів, обсягів запланованих та фактичних податкових надходжень, що впливає на невизначеність у формуванні доходів бюджету та знижує їх фіскальну ефективність.

Основними причинами цієї недостовірності податкової інформації можуть бути:

- неадекватність — порушення процедур нарахування податків, оброблення, зберігання та видавання інформації про стан платника та розміри податкових надходжень);

- суперечливість — пов'язана з безпосередньою або опосередкованою невідповідністю між різними даними про платників податків та рівнями податкових надходжень, категоріями та положеннями в податковому законодавстві;

- мінливість — виникає, коли інформація про стан платників податків та податкових надходжень є неактуальною, несвоєчасною і нестійкою (наприклад, пов'язана зі змінами в податковому законодавстві);

- викривлення податкової інформації, пов'язане із діями суб'єкта оподаткування або безпосередньо працівників податкових органів (умисне або випадкове її спотворення (різні способи ухилення та уникнення від оподаткування, завищення/заниження планових показників податкових надходжень та ін.)).

Неоднозначність (нечіткість) виникає при сприйнятті суб'єктом управління податкових явищ і процесів. Вона може бути кількох типів:

- стохастична — неоднозначність інформації, яка залежить від недосконалості визначених методів та методик оцінки ефективності справляння по-

датків, прогнозування податкових надходжень, визначення реальних розмірів податкової заборгованості (неточність). Вона визначається ступенем наближення відображуваного нею параметра і його істинного значення (частотна або суб'єктивна випадковість);

- семіотична — дискретність податкової інформації, спричинена інтервальною оцінкою процесів адміністрування податків; важкість обчислень об'єктів оподаткування за основними бюджетотворюючими податками або складність інтерпретації даних стосовно сум прихованої податкової заборгованості, ухилення від сплати податків, складність фіскальної психології платників податків.

Невідомість свідчить про повну або часткову відсутність інформації щодо основних показників діяльності платників податків, розмірів їх доходів та інше. Причинами цього можуть бути:

- неповнота інформації — нестача доступної, необхідної для вірного підрахунку сум податкових зобов'язань платників податків інформації;

- неінтерпретованість — відсутність однозначної відповідності між якісними та кількісними складовими інформації про діяльність суб'єктів оподаткування, їх поведінки;

- неструктурованість — недосконалість відображення та групування інформації, що ускладнює доступ до наявних даних про реальні обсяги податкових зобов'язань платників;

- несприйнятливості — подання інформації у незрозумілій для працівників органів Державної податкової служби формі, наприклад невірне оформлення розрахунків, декларацій тощо.

У теорії ризикології виділяють за рівнем імовірності настання передбачуваних подій повну та часткову невизначеність, і повну визначеність. За повної визначеності — імовірність дорівнює/приближена до 1, за часткової невизначеності — прогнозованість дій перебуває від 0 до 1; та за умов повної невизначеності імовірність настання передбачуваних подій наближується до 0. Управління податковими ризиками потребує, на нашу думку, практичного і теоретичного дослідження саме другий вид невизначеності.

Тобто, якщо мова йде про високу імовірність та можливість якісного та/або кількісного визначення результатів впливу негативних подій, то в даному випадку виникає податковий ризик. Якісний аналіз ризику є найскладнішим і вимагає ґрунтовних знань, досвіду та інтуїції у даній сфері економічної діяльності. Його головна мета — визначити чинники та фактори ризику, області його поширення та ідентифікувати всі можливі ризики. Кількісний аналіз ризику — це кількісний вимір ступеня окремих ризиків і ризику даного виду діяльності загалом, та його впливу на результати діяльності.

Враховуючи все вищесказане, можна виділити основні фактори, які впливають на ступінь визначеності податкового ризику. Вони можуть бути спільними для держави і для платників, а можуть різнитись. Як зазначалося раніше, єдиного підходу до класифікації та структуривання чинників податкового ризику в теорії не існує.

Запропонуємо можливі варіанти класифікації чинників (джерел) ризику, скориставшись всіма правилами таксо-

номії¹. Визначимо види чинників за певними ознаками:

— за сферою впливу всі чинники можна поділити на екстерналії (зовнішні) та інтерналії (внутрішні);

— за суб'єктами ризиків — на чинники, що визначають ступінь податкового ризику платників податків та податкового ризику держави;

— за ступенем впливу суб'єктів податкових правовідносин — об'єктивні, суб'єктивні та суб'єктивно-об'єктивні;

— за можливістю визначення ступеню впливу фактору ризику на результат — частково визначені, повно визначені, повністю невизначені.

Логічно дані ознаки класифікації згруповані й систематизовані нами на рис. 2, згідно якого можна провести певний аналіз. Почнемо з першої групи класифікації. Можна виділити основні екзогенні чинники, що впливають на ступінь визначення податкового ризику, опосередкованого та безпосереднього впливу: еволюційні, циклічні, екологічні, політико-економічні (економічна та фінансова політика: податкова, грошово-кредитна, бюджетна; фактори соціально-економічні, галузеві, правові). Серед них до чинників опосередкованого впливу відносять еволюційні, циклічні, екологічні, політичні, а до безпосереднього — усі решта. Всі ці чинники в свою чергу мають певні види.

Еволюційні фактори — це ризики, спричинені розвитком цивілізації, рівнем науково-технічного прогресу, віртуалізацією та інформатизацією, глобалізацією суспільно-економічних процесів і явищ. Серед еволюційних факторів найбільш розповсюдженими є розвиток мережі Internet, підвищення рівня інформатизації та комп'ютеризації процесів адміністрування податків та інші.

Циклічні фактори — це невизначеність, що породжується стадією економічного циклу та рівнем розвитку економіки держави в цілому, в результаті якої виникають непередбачувані ситуації, що впливають на фіскальну ефективність та соціальну справедливість податків. Так, наприклад, кризові явища в економіці можуть негативно вплинути на розвиток підприємницької діяльності (інфляційний ризик, криза платежів, скорочення промислового виробництва та інші), що в свою чергу підірве ефективність формування доходів бюджету та ін. В даному випадку податкова система має бути гнучкою та еластичною. При еластичній податковій системі зниження обсягів виробництва автоматично призведе до зменшення податкових надходжень до бюджету. У нееластичній податковій системі в разі спаду виробництва насамперед виникає ризик втрат у платника.

Екологічними є чинники природнокліматичного характеру, які за своїм змістом є катастрофічними. Основними факторами даної групи є стихійні лиха, які можуть негативно вплинути на результати підприємницької діяльності, бути причинами непередбачуваних втрат і недоотримання запланованих доходів, що у свою чергу вплине на рівень наповненості доходів бюджету.

Політико-економічною є невизначеність, зумовлена політикою уряду в економічній (зміна кон'юнктури ринку, структури споживання та ін.) зокрема фінансовій сфері, зокрема зміни податкової політики, пов'язані з введенням нових податків, зменшенням або збільшенням податкових ставок, запровадженням або скасуванням пільг тощо. Зміни у податковій політиці можуть призвести до втрат як у держави, так і у платника. Наприклад, зменшення податкових ставок, введення нових пільг може спричинити втрати бюджету. Протилежні заходи сприятимуть виникненню ризику збільшення податкового тягаря або ризику мінімізації податків у платника. На думку проф. В. М. Гранатурова [8, с. 86—95], до даної групи чинників відносяться ризики, обумовлені політичною нестабільністю в країні та/або світі, кон'юнктурними міркуваннями парламентських політичних партій та угруповань в процесі формування бюджету. Але ми відділимо політичні чинники окремо від політико-економічних, бо перші в цілому стосуються політичного середовища, а другі — проведення певних дій.

До чинників фінансової політики відносяться, зокрема, дії уряду стосовно проведення грошово-кредитної політики (валютний ризик), бюджетної політики. Частково даний вид факторів відноситься до чинників безпосереднього впливу на податковий ризик.

Галузеві ризики породжуються особливостями розвитку окремих сфер та секторів економіки (добувна промисловість, обробна промисловість, торгівля, будівництво, транспорт, зв'язок та інше) та безпосередньо пов'язані з формуванням доходів бюджету. Для забезпечення кількісного врахування даної групи чинників у ступені їх впливу на податковий ризик як платників, так і держави, необхідно здійснювати галузеві аналіз основних бюджетоутворюючих податків та приймати відповідні управлінські рішення.

Правові ризики зумовлені існуванням факторів організаційно-правового та нормативно-правового характеру. До них слід віднести невизначеність, породжену з нормативного боку, нестабільністю податкового законодавства, постійні внесення змін до податкового законодавства, наявність протиріч, подвійного тлумачення, неоднозначності тлумачення положень податкового законодавства.

Серед ендегенних (внутрішніх) факторів виділяють ризики, спричинені діями або бездіяльністю суб'єктів податкових правовідносин, зокрема, платників податків та працівників органів ДПС. За ступенем впливу суб'єктів податкових правовідносин фактори організаційно-правового характеру є суб'єктивними — це рівень компетентності працівників органів ДПС, їх інтелектуальні здібності, рівень юридичної захищеності податківців та платників, узгодженість та правомірність їх дій; а також у сфері діяльності платників податків — рівень податкової культури, відповідальності, рівень компетентності платників податків та інші. Неабиякої важливості набувають кримінальні

та корупційні фактори ризику між усіма учасниками податкових правовідносин. Дані групи ризиків підлягають найбільш жорсткому та однозначному управлінню.

При характеристиці факторів впливу на податковий ризик з об'єктивно-суб'єктивної сторони звернемося до праці О. М. Десятнюка [9, с. 56—57]. З його поглядами ми погоджуємося, але вони вимагають нашого аналізу й певного доповнення. Автор, розкриваючи сутність факторів, що впливають на ступінь ризику в оподаткуванні, наголошує на необхідності "виділення в складі об'єктивних чинників ризику окремої групи — об'єктивно наявних ознак невизначеності податкового середовища, які слід узгоджувати з власними уявленнями суб'єктів податкових правовідносин з урахуванням їхніх внутрішніх мотивацій та потреб", тобто з фіскальною психологією. На наш погляд, дане зауваження є цілком ґрунтовним, але для можливості керування даною групою "факторів невизначеності" необхідно виявити ступінь суб'єктивного впливу останніх на них.

При цьому до об'єктивних зовнішніх чинників автор статті відносить такі, що безпосередньо не залежать від стану податкового середовища і діяльності суб'єктів податкових правовідносин; насамперед, це невизначеність зовнішнього середовища, а саме: неефективна економічна політика уряду, інфляція, конкуренція, політичні та економічні кризи, екологія тощо. З данним поглядом частково можна погодитись, бо, дійсно, фактори розвитку економічного середовища є відносно об'єктивними, але питання економічної політики уряду є дискусійним. Насамперед, економічна політика є діями уряду, вона охоплює всі сфери економічного життя країни і визначає фінансову політику держави, складовою якої є податкова. Тому більш логічним є віднесення, на наш погляд, даного фактору до зовнішнього суб'єктивно-об'єктивного відносно суб'єктів податкових правовідносин.

Об'єктивними внутрішніми чинниками, на думку Десятнюка О. М., виступають ознаки ризикованості сфери оподаткування, які систематизовані та згруповані в його роботі [10]. До суб'єктивних чинників зараховують ті, котрі характеризують суб'єктів прийняття відповідних рішень у сфері оподаткування, їх рівень компетентності, інтелектуальний потенціал тощо. Автор статті приходить до висновку, що існування різнохарактерних зовнішніх і внутрішніх об'єктивних факторів у поєднанні з морально-психологічними особливостями суб'єктів податкових правовідносин відіграє роль конкретних обставин, які сприяють виникненню ризиків у сфері оподаткування, спричиняють непевність, а тому є джерелами ризиків у даному середовищі в цілому.

Тому, на наш погляд, є логічним виділення факторів фіскально-психологічної поведінки платників податків. Дані фактори є невизначеністю, яка зумовлюється існуванням певних морально-етичних норм у суспільстві, індивідуальністю суб'єктів оподаткування, можливостями сприйняття та реагування на діючу систему оподаткування в країні, існування мотивів і стимулів в діяльності (законній чи незаконній)

¹ Під класифікацією будемо розуміти розбиття будь-якої множини (класу) об'єктів на підмножини (підклас) за будь-якими ознаками (С. В. Мейен, Ю. А. Шрейдер. Методические аспекты теории классификации // Вопросы философии. — 1976. — № 12. — С. 67—79).

Рис. 2. Фактори та джерела ризиків в оподаткуванні

платників та інше. Завжди об'єктивно існує прагнення обійти податки та опір фіска з боку платника. Тим паче, що платник є безпосереднім учасником виробничого процесу і хоче отримати все те, що заробив. Матеріальний інтерес підсилюється наявністю елементу примусу в процесі оподаткування. Навіть, якщо зовні суб'єкт здається законослужняним щодо питань сплати податків, то підсвідомо він намагається протистояти примусу.

ВИСНОВКИ

Серед важливих напрямів забезпечення ефективного формування доходів бюджету за рахунок податкових платежів необхідно, зокрема, чітко сформувати систему факторів, які підживляють цю ефективність. Крім того, враховуючи мінливість та неоднозначність податкового середовища, необхідна налагоджена система аналізу та управління зазначеними в роботі чинниками, завдяки якій можливе підвищення економічної ефективності податків. Щоб зменшити морально-психологічний чинник ризику в державі необхідно виховувати суспільство, побудувати чітку систему контролю та мотивації. Платники повинні розуміти, що сплачені ними кошти ефективно використовуються і повертаються членам суспільства у вигляді матеріальних і нематеріальних благ. Але повністю уникнути впливу цього чинника неможливо. Отже, в діалектичній єдності корисливого інтересу й громадського обов'язку формується фіскальна поведінка платника, і від того, який елемент переважає, буде залежати і ступінь ризику.

При розробці та прийнятті рішень у сфері оподаткування необхідно враховувати можливість виявлення, тобто імовірність настання того чи іншого фактора та фінансових втрат бюджету чи суб'єкта податкових правовідносин,

до яких він може призвести.

Отже, провівши дослідження факторів (джерел та чинників) податкового ризику можна зробити наступні висновки: податкові правовідносини зумовлюють наявність невизначеності, що потребує класифікації та систематизації для можливості зменшення її впливу на доходи бюджету; серед чинників та джерел формування можна виділити певні ознаки класифікації ризиків об'єктивного та суб'єктивного характеру, внутрішнього та зовнішнього впливу та узагальнити їх взаємозв'язки для визначення ступеня впливу на ефективність податків.

Література:

1. Буянова М.Э. Система показателей многофакторной оценки интегрального риска развития региона // Экон. анализ. — 2006. — № 8. — С. 25.
2. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: моногр. / В.В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. — К.: КНЕУ, 2004. — 480 с.
3. Вітлінський В.В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності // Фінанси України. — 2003. — № 3. — С. 3—9.
4. Вітлінський В.В. та ін. Економічний ризик: ігрові моделі. — К.: КНЕУ, 2002. — 446 с.
5. Вітлінський В.В., Тимченко О.М. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 132—139.
6. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. — М: Дело и Сервис, 2002. — 160 с.
7. Гранатуров В. М., Литовченко І.В., Харічков С.К. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісної оцінки: моногр. / За наук. ред. В.М. Гранатурова. — Одеса.: Ін-т проблем ринку та екон.-

екол. досліджень НАН України, 2003. — С. 124—126.

8. Гранатуров В.М., Ясенова І. В. Податковий ризик держави: визначення та класифікація // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 86—95.

9. Десятнюк О. М. Аксиологія ризикованості сфери оподаткування // Фінанси України. — 2009. — № 2. — С. 51—59.

10. Десятнюк О. М. Ризики у сфері оподаткування // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). — 2008. — № 2 (41). — С. 172—179.

11. Десятнюк О.М. Моніторинг податкових ризиків: навч.-метод. посіб. для слухачів Центру підготовки магістрів. — Тернопіль: Воля, 2003.

12. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків: моногр. — Тернопіль: Економічна думка; Карт-бланш, 2002. — 570 с.

13. Лук'янова В. В. Головач Т. В. Економічний ризик: навч. посіб.: К. — 2007. — С. 20—29.

14. Найт Ф. Понятіе риска и неопределенности // THESIS. — 1994. — № 5. — С. 12—28.

15. Мейен С. В., Шрейдер Ю.А. Методические аспекты теории классификации // Вопросы философии. — 1976. — № 12. — С. 67—79.

16. Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. Держава. Податки. Бізнес: моногр. — К.: Либідь, 1992. — С. 51.

17. Танаев В.М. Понятіе "риск" в Гражданском кодексе Российской Федерации // Актуальные проблемы гражданского права: сб. ст. Вып. 2 / Под ред. М.И. Брагинского; Ис-сасд. центр частного права; Рос. шк. частного права. — М., 2000. — С. 8—35.

18. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. Управление рисками: учеб. пособие. — М., 2003. — С. 9.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2009 р.